

Борис СВІРСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук,
декан юридичного факультету
Маріупольського державного університету

ДУХОВНІ (ІДЕОЛОГІЧНІ) ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Ключові слова: духовність; ідеологія; ідеологічне різноманіття; права та свободи людини і громадянина; громадське суспільство; плюралізм.

Прийняття в 1996 році Конституції України сприяло виходу процесу національно-державної розбудови на новий правовий рівень, стабілізувавши на той час суспільно-політичну ситуацію в Україні, визначивши програму руху до політичного ідеалу – демократичної, соціальної, правової держави, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю.

Конституція чітко визначила фундаментальні соціально-правові цінності держави і права: непорушність прав та свобод людини і громадянина, політичне різноманіття, демократичні основи державного устрою, розподіл влади, верховенство права та інші основні інститути конституційного ладу в Україні.

Духовне життя суспільства складається з багатьох елементів, з різного роду відносин, в основі яких зазвичай знаходяться матеріалізовані предмети: пам'ятники, витвори мистецтва, книги, ікони тощо. На це звертали увагу такі дослідники, як: М. Баймуратов, В. Журавський, В. Копейчиков, Л. Кривенко, О. Кутафін, В. Мелашенко, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Федоренко, Ю. Тодика та інші.

Разом із тим дослідженню конституційних основ духовного життя суспільства, на думку автора, приділяється недостатньо уваги. Демократичні конституції, тобто держава, майже не регулює цю сферу, залишаючи її на розсуд самого суспільства та його різних об'єднань, оскільки ця сфера має відношення передусім до внутрішнього світу людини.

Метою даної статті є визначення загальних елементів духовних (ідеологічних) основ конституційного ладу України.

Закріплені в першому розділі Конституції України засади конституційного ладу являють собою першооснову для інших положень Основного Закону, для усієї системи чинного законодавства та інших нормативно-правових актів. Особлива значущість засад конституційного ладу полягає в тому, що громадянин отримує надійні критерії оцінки законів та інших нормативно-правових актів [1].

Так, разом із закріпленими в першому розділі головними принципами основ конституційного ладу Конституція України декларувала політичний та ідеологічний плюралізм, включаючи гарантії різноманіття і вільної участі громадян в політичному житті, можливості саморозвитку громадянського суспільства, його інститутів, і передусім політичних партій, інших громадських об'єднань. Реалізація цих складових можлива за наявності розвиненого громадянського суспільства, в рамках якого функціонують, стикаються, розвиваються різнопланові соціальні відносини.

При цьому названі відносини зазвичай реалізуються за допомогою цілого комплексу структурованих інституціональних форм. Окрім таких інститутів, як сім'я, церква, школа та інші громадські утворення, до них належить ще цілий ряд формоутворень. Передусім це «заінтересовані групи», тобто різні організації й асоціації, об'єднані спільністю інтересів. Основна цільова функція цих інститутів громадянського суспільства – на-

дати окремій людині, індивіду можливість реалізувати свої інтереси і потреби. Необхідно особливо наголосити, що через ці інститути суспільство, індивідуум відображають і реалізують усе різноманіття економічних, релігійних, етнічних, професійних та інших інтересів [2, 72].

У громадянському суспільстві передбачена наявність ідеологічного, політичного й економічного різноманіття, адже свобода людини полягає у вираженні своїх поглядів, участі в політичному й економічному житті. Суспільство заінтересоване в ідеологічному різноманітті, оскільки це створює умови для його саморозвитку. Там, «де немає свободи незгоди або панує принцип одногосподності, там немає і не може бути демократії незалежно від того, як вона називається – народна, ліберальна, буржуазна чи соціалістична» [3, 187].

Тому, виходячи з ідеї свободи, Конституція України (ст. 15) встановлює, що громадське життя в Україні ґрунтується на принципах політичного й ідеологічного плюралізму. Одним із найважливіших завдань держави має бути регулювання цих співвідношень за допомогою відповідних нормативно-правових актів.

Так, політичне й ідеологічне різноманіття, визначаючи зміст ст. 15 Конституції України, втілюється в Законах України «Про об'єднання громадян» [4], «Про політичні партії в Україні» [5], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [6], «Про свободу совісті і релігійні організації» [7] та інші.

Ідеологія є складною духовною структурою. Вона складається з певної теоретичної основи – системи політичних, правових, релігійних, філософських поглядів на соціальну дійсність, суспільство і взаємини людей, а також програми дій і механізмів поширення ідеологічних установок серед населення, створеної цією системою.

Ідеологія не виникає з повсякденної діяльності людей, виходячи з тих чи інших життєвих ситуацій. Вона створюється мислителями, ідеологами, політиками. Будучи систематизованою, теоретично обґрунтованою, ідеологія належить до вищого рівня суспільної свідомості, являючи собою духовне вираження інтересів певних соціальних груп.

Оскільки ідеологічні концепції є духовним вираженням певних соціальних інте-

ресів, вони справляють вплив на діяльність людей і можуть ставати важливим чинником історичного розвитку. Відомо, що ідеологія французьких просвітителів XVIII століття в період Великої французької революції відіграла величезну роль в об'єднанні третього стану, що виступив проти феодалізму й абсолютизму.

Для сучасного демократичного суспільства характерний широкий спектр різних типів ідеологій, починаючи з україн реакційних (неофашизм, расизм), неоконсервативних і ліберальних, й закінчуючи лівим екстремізмом. Деякі з екстремістських ідеологічних концепцій правого або лівого толку давно вже становлять серйозну небезпеку для нормального існування окремих країн і навіть людства в цілому.

Функціонування ідеологічних, економічних і політичних відносин на засадах різноманіття є особливістю сучасного суспільства, заснованого на безумовному визнанні демократії і свободи як фундаментальних гуманітарних цінностей. У зв'язку з цим положення ст. 15 Конституції України сформульовані відповідно до норм міжнародного права, відповідають стандартам, закладеним в основних міжнародно-правових документах з питань політичної співпраці.

Положення, проголошене в цій статті, не міститься в жодній з попередніх вітчизняних конституцій.

Так, Конституція СРСР 1936 року (ст. 125) надавала громадянам політичні права і свободи (свобода слова, свобода друку тощо) тільки «в цілях зміцнення соціалістичного ладу». Це означало, що використання даних прав в інших цілях, наприклад, з метою критики соціалістичного ладу і його ідеології, заборонялося.

Проте найвідвертіше ідеологія марксизму була оголошена офіційно державною в Конституції СРСР 1977 року. Вже в преамбулі встановлювалося, що в СРСР склалася «ідейна єдність радянського суспільства», що радянське суспільство – це суспільство високої ідейності, що радянський народ керується ідеями наукового комунізму. А ст. 6 встановлювала: керівною і направляючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу, яка існує для народу і слу-

гує йому. «Озброєна марксистсько-ленінським вченням, Комуністична партія, – вказувалося в цій статті, – визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму».

Навіть після виключення з Конституції 1977 року статті, що передбачає керівну і направляючу роль КПРС в суспільстві, в цій Конституції (ст. 47) були збережені статті, що гарантували громадянам СРСР свободу наукової, технічної і художньої творчості тільки «відповідно до цілей комуністичного будівництва», а політичні права і свободи – «в цілях зміцнення і розвитку соціалістичного ладу» (ст. 50).

У Конституціях СРСР 1977 року, України 1978 року, закріплюючи соціально-політичну й ідейну єдність радянського суспільства, наголошувалося, що радянський народ керується «ідеями наукового комунізму». В умовах ідейно-політичного монізму державі було значно легше виконувати свої завдання і функції. Вона не стикалася з організованою опозицією, не вимагалось й проведення виборів на альтернативній основі, не було проблем із пресою. У таких фривольних умовах функціонувала радянська політична система.

Конституція України (ст. 15) встановлює, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цим положенням, по суті, закріплюється рівноправ'я ідеологій в суспільстві і те, що жодна з них не має і не може мати пріоритет перед іншими. Відповідно, громадяни України можуть дотримуватися тієї або іншої ідеології, вживати заходів щодо її впровадження в життя. Держава не може нав'язувати громадянам будь-яку ідеологію. Перешкоджання громадянам, політичним партіям і громадським організаціям публічно захищати свої погляди і переконання, віддавати перевагу одним перед іншими правова держава не може.

Зазначене положення відповідає Міжнародному пакту про цивільні і політичні права, де визначено, що кожна людина має право на свободу думки, безперешкодне вираження своїх думок (ст.ст. 18, 19). Це означає і свободу шукати, отримувати і розповсюджувати всякого роду інформацію та ідеї, не-

залежно від державних меж, усно, письмово або за допомогою друку, чи художніх форм вираження, або в інший спосіб на власний вибір. Кожна людина має право на вільне вираження своїх поглядів (п. 1 ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод).

Конституційне закріплення ідеологічного різноманіття слід розуміти як право окремої особи, соціальних груп, політичних партій і громадських об'єднань безперешкодно пропагувати свої погляди й ідеї за допомогою засобів масової інформації, вести активну діяльність з впровадження ідеології в життя шляхом розробки програмних документів партії, готувати законопроекти, публічно захищати свої ідеологічні переконання, вести полеміку з іншими ідеологіями тощо.

Конституційне твердження, що жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова, є однією з головних гарантій проти сповзання держави до тоталітаризму. Це означає, що ні Конституція України, ні будь-який інший законодавчий акт не повинні прямо або опосередковано утверджувати і закріплювати яку-небудь ідеологію. Жодна ідеологія не може як пануюча, державна монополюю впроваджуватися у свідомість людей в державних школах і вищих навчальних закладах, в державних засобах масової інформації. Політичні пристрасті, ідеологічні переконання не можуть бути критерієм відбору громадян для служби в державному апараті. Відповідно, недопустимі «чистки» держапарату, армії і правоохоронних органів за ідеологічними критеріями.

Вказані норми іноді тлумачаться так, що Конституція виключає будь-яку ідеологічну складову нашого державно-політичного розвитку. Насправді підоснова вказаних конституційних положень дещо інша: без сумніву, вони з'явилися свого часу, щоб виключити колишню ідеологію як основу конституційного ладу. Та ідеологія припускала тільки однополярні цінності, а саме вони і не підходили новому суспільству. Їх відкинули, але при цьому норми Конституції сформулювали так, ніби нової ідеології в суспільстві, державі не існує.

Проте так бути не може. Просто на зміну одним поглядам про суспільство, державу, їх співвідношення і перспективи розвитку прийшли інші. Ідеологічні постулати різноманітні.

Але основні з них торкаються держави і її призначення, функцій, форм здійснення влади і її розподілу між відповідними органами, економічного ладу, форм власності і методів господарювання, становища людини в суспільстві та державі, політичних і соціальних відносин за участю громадян та їх об'єднань, політичного (державного) режиму тощо.

Один із засобів вільного вираження своїх поглядів – це право громадян на свободу об'єднання. Воно являє собою невід'ємне право людини, закріплене в Загальній декларації прав людини і гарантоване Конституцією України.

Об'єднання громадян мають право брати участь в політичній діяльності, проводити масові заходи, ідейно, організаційно й матеріально підтримувати інші громадські утворення.

Продовженням ідеологічного різноманіття є політичне різноманіття, багатопартійність. При цьому багатопартійність виступає як форма політичної демократії і найважливіша передумова формування органів державної влади в Україні. Політичні процеси, що відбуваються в Україні, нерозривно пов'язані з проблемою морального, духовного розвитку суспільства. З одного боку, політичні організації намагаються впливати на цю сферу через вироблення власних позицій. Це значно впливає на розвиток духовності і моральності українського суспільства, оскільки політичні партії України відіграють дедалі більшу роль в його житті.

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні на конституційному рівні визначені необхідні умови для сприяння духовному (ідеологічному) розвитку людини та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.: станом на 1 січня 2006 р.]. – К.: Мінво юстиції України, 2006. – 124 с.
2. Гражданское общество. Истоки и современность / науч. рук. проф. И.И. Кальной. – СПб: Юридический Центр Пресс, 2000. – 256 с.
3. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку / Гаджиев К.С. – М.: Логос, 1997. – 541 с.
4. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року № 2460-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
5. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.
6. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1 грудня 1998 року № 281-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.
7. Про свободу совісті і релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

Борис СВІРСЬКИЙ

ДУХОВНІ (ІДЕОЛОГІЧНІ) ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Резюме

Розглядаються актуальні проблеми основ духовного життя суспільства як складової елементної частини конституційного ладу України. Досліджуються основні етапи багатостороннього духовного розвитку українського суспільства.

Борис СВІРСЬКИЙ

ДУХОВНЫЕ (ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ) ОСНОВЫ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ УКРАИНЫ

Резюме

Рассматриваются актуальные проблемы основ духовной жизни общества как составляющей элементной части конституционного строя Украины. Исследуются основные этапы многостороннего духовного развития украинского общества.

Borys SVIRSKIY

INNER (IDEOLOGICAL) PRINCIPALS OF CONSTITUTIONAL SOCIAL ORDER OF UKRAINE

Summary

Present issues of society inner life principles as an element of constitutional social order of Ukraine are considered in the article. Basic stages of multilateral inner development of Ukrainian society are examined.